

ДАВНІЙ
ПУТИВЛЪ

ANCIENT
PUTYVL

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
SUMY STATE REGIONAL ADMINISTRATION DEPARTMENT OF CULTURE
COMMUNAL INSTITUTION OF SUMY REGIONAL COUNCIL
«STATE HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE IN PUTYVL»

Oleg Sukhobokov Svitlana Yurenko

ANCIENT PUTYVL

Kyiv – Sumy
2019

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
«ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК У м. ПУТИВЛІ»

Олег Сухобоков Світлана Юренко

ДАВНІЙ ПУТИВЛІ

Київ – Суми
2019

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту археології НАН України.
Протокол № 8 від 9 жовтня 2018 р.

Рецензенти:

О. Б. Бубенок, доктор історичних наук, професор;
Р. В. Терпиловський, доктор історичних наук, професор

Відповідальний редактор:

О.П. Моця, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Сухобоков О. В., Юренко С. П.

С 91 Давній Путивль: монографія. Київ – Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2019. 344 с.: іл.

ISBN 978-966-680-931-8

У книзі на основі комплексного аналізу археологічних і писемних джерел простежені основні історичні періоди формування та розвитку літописного давньоруського міста Путивля, оспіваного у «Слові о полку Ігоревім», від сіверянських городищ IX–X ст. в урочищах Коптева Гора, Микільська Гірка й Городок до перетворення на центр Путивльського удільного князівства в середині XII ст. Висвітлено деякі аспекти історичного розвитку Путивля за доби пізнього середньовіччя та раннього нового часу.

Значна увага приділена проблемам охорони і збереження археологічних пам'яток міста та перспективам його подальших археологічних досліджень. Книга багато ілюстрована картами, кресленнями, малюнками і фотознімками.

Видання адресоване археологам та історикам, краєзнавцям, вчителям, викладачам і студентам вишів, широкому загалу шанувальників давньої історії України.

УДК [93/94:902](Путивль)«9-13 ст.»

Sukhobokov O. V., Yurenko S. P.

С 91 Ancient Putyvl: monograph. Kyiv – Sumy: University Book, 2019. 344 p.

ISBN 978-966-680-931-8

Based on the comprehensive analysis of the archaeological and written sources, this book traces the main historical periods of the formation of annalistic Old Rus' city Putyvl. From the Severians' hillforts of 9th–10th century in the sites of Koptieva Hora, Mykilska Hirka and Horodok to the transformation of the city into the center of the Principality of Putyvl in the middle 12th century, it was glorified in The Tale of Igor's Campaign. The book highlights some aspects of historical development of Putyvl in the Late Middle Ages and Early Modern Time.

Special attention is paid to the problems of the protection and preservation of the archaeological sites of the city and the prospects of future archaeological investigations. This book is richly illustrated with maps, sketches, drawings and photographs.

This publication is designed for archaeologists and historians, local lore specialists, teachers and students, the broad audience of admirers of ancient history of Ukraine.

UDK [93/94:902] (Putyvl) «9-13»

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
РОЗДІЛ І. ІСТОРІЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ПУТИВЛЯ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ	15
РОЗДІЛ ІІ. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУТИВЛЯ ТА ЙОГО ОКРУГИ	37
ІІ.1. Початки вивчення старожитностей Путивльського Посейм'я (ХІХ – 30-і рр. ХХ століття)	38
ІІ.2. Археологічні дослідження Путивля і Путивльщини наприкінці 40-х рр. – в середині 60-х рр. ХХ століття	49
ІІ.3. Дослідження Путивля та його округи у 1979 – 2010 роках.....	62
• Путивль	64
• <i>Волинцеве: ранньослов'янське поселення в урочищі Стан та роменсько-давньоруські селище і городище Курган</i>	72
• <i>Городище і селище Ігорівка</i>	89
• <i>Городище Латишівка (Хутір Мартина)</i>	97
• <i>Городище і селище Лухтівка (Дич)</i>	103
• Підсумки.....	113
РОЗДІЛ ІІІ. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПУТИВЛЯ. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ПУТИВЛЯ ДОБИ УДІЛЬНОГО КНЯЗІВСТВА	121
РОЗДІЛ ІV. ГОРОДИЩА РОМЕНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ – ПОПЕРЕДНИКИ ПУТИВЛЯ	139
ІV.1. Городище в урочищі Коптева Гора	140
ІV.2. Городище в урочищі Микільська Гірка	158
РОЗДІЛ V. ГОРОДИЩЕ В УРОЧИЩІ ГОРОДОК	183
V.1. Топографія. Обсяги досліджень, характер та потужність культурного шару городища	184
V.2. Городок – дитинець літописного Путивля	196
• <i>Оборонні споруди</i>	196
• <i>Археологічні комплекси: житла та господарсько-виробничі споруди</i>	203
• <i>Поховання</i>	224
• <i>Монументальна архітектура</i>	226

V.3. Городок доби пізнього середньовіччя та нового часу	239
• <i>Археологічні комплекси</i>	243
• <i>Поховання</i>	251
• <i>Характеристика речового матеріалу</i>	254
V.4. Городок за новітньої доби	270
РОЗДІЛ VI. ПОСАД ДАВНЬОРУСЬКОГО ПУТИВЛЯ	281
VI.1. Путивльський острог.....	282
VI.2. Поселення «Молокозавод»	284
VI.3. Городище в урочищі Підмонастирна Слобода.....	292
ДЕЯКІ ПІДСУМКИ	305
ДОДАТКИ. Мешканці давньоруського Путивля.....	311
Додаток 1.	312
Рудич Т.О. Антропологічні дослідження з розкопок у м. Путивль.....	312
Покас П.М. Антропологічна характеристика серії черепів з розкопок у м. Путивль	316
Додаток 2.	335
Вознесенська Г.О. Результати металографічного вивчення колекції ковальських виробів з розкопок 1979–1980 рр. у Путивлі	335
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	338
ПРО АВТОРІВ	340

CONTENT

PREFACE		9
PART I.	WRITTEN SOURCES ON HISTORY OF OLD RUS' PUTYVL	15
PART II.	ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF PUTYVL AND ITS SURROUNDINGS	37
II.1.	First investigations of antiquities of Seym river basin in Putyvl region (XIX century – 1930s).	38
II.2.	Archaeological investigations of Putyvl and Putyvl region in the late 1940s – middle 1960s.	49
II.3.	Investigations of Putyvl and its surroundings in 1979 – 2010	62
•	<i>Putyvl</i>	64
•	<i>Volyntseve: Early Slavic settlement in the Stan site and Romny culture – Old Rus' settlement and hillfort in the Kurgan site</i>	72
•	<i>Hillfort and settlement in Ihorivka</i>	89
•	<i>Hillfort in Latyshivka (Khutir Martyna)</i>	97
•	<i>Hillfort and settlement in Lukhtivka (Dych)</i>	103
•	<i>Findings</i>	113
PART III.	NATURAL AND GEOGRAPHICAL FACTORS IN THE ORIGIN OF PUTYVL. HISTORICAL GEOGRAPHY OF PUTYVL AT THE TIME OF APPANAGE PRINCIPALITY	121
PART IV.	HILLFORTS OF ROMNY CULTURE – PREDECESSORS OF PUTYVL	139
IV.1.	Hillfort in the Koptieva Hora site	140
IV.2.	Hillfort in the Mykilska Hirka site	158
PART V.	HILLFORT IN THE HORODOK SITE	183
V.1.	Topography. Amount of research, features and density of cultural layer of the hillfort	184
V.2.	Horodok – the citadel of annalistic Putyvl	196
•	<i>Fortifications</i>	196
•	<i>Archaeological complexes: houses and production and household buildings</i>	203
•	<i>Burials</i>	224
•	<i>Monumental architecture</i>	226

V.3.	Horodok in the late-Middle Ages and in the Modern Age	239
•	<i>Archaeological complexes</i>	243
•	<i>Burials</i>	251
•	<i>Features of the material complex</i>	254
V.4.	Horodok in the contemporary history.....	270
PART VI.	POSAD OF OLD RUS' PUTYVL	281
VI.1.	Fortress of Putyvl.....	282
VI.2.	«Molokozavod» settlement.....	284
VI.3.	Hillfort in the Pidmonastyrna Sloboda site.....	292
SUMMARY	.....	305
APPENDICES. Population of Old Rus' Putyvl	.....	311
Appendix 1		312
Rudych. T.O. Forensic anthropological investigations of remains from excavations in Putyvl		312
Pokas P.M. Anthropological features of the range of skulls from excavations in Putyvl		316
Appendix 2		335
Voznesenska G.O. Results of metallographic examination of the collection of forged products from excavations in 1979 – 1980 in Putyvl.....		335
LIST OF ABBREVIATIONS		338
ABOUT AUTHORS		340

В.Лопата. Вихід війська Ігоря з Путивля. Ілюстрація до «Слова о полку Ігоревім»

Передмова

Комони ржуть за Сүлою –
звенить слава въ Кыевѣ;
трубы трубають въ Новѣградѣ –
стоять стази въ Путивлѣ.

Слово о полку Ігоревѣ

Путивль... У свідомості більшості уявлення про це давнє місто на Сеймі сформувалося завдяки «Слову о полку Ігоревім». Створений дивовижною поетикою давньоруського історичного епосу образ міста і пов'язаних із ним історичних постатей, і нашим сучасникам, і попереднім поколінням, видається красивою легендою, далекою від реалій тієї епохи. Проте цей образ багато дає для пізнання подієвої історії Путивля і путивльців доби «Слова о полку Ігоревім», спрямовуючи наш погляд у ті часи, немовби відкриваючи двері її вивченню, пробуджуючи непереборне емоційне та інтелектуальне зацікавлення.

Надання цьому образу міста предметності, наповнення наших знань конкретною з його давньої історії є вже завданням археології. Багато років копіткої праці дослідників дозволили сформувати певну картину фактів і процесів та реконструювати реальні історичні обриси легендарного давньоруського града.

Одним із ключових в історії Путивля (як, власне, і більшості міст) є питання початків його історії, зокрема часу заснування. І хоча результати археологічних